

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК БАЗОВИЙ НЕІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Проаналізовано питання сутності політичної та парламентської культури. Доведено, що парламентська культура складає важливий неінституціональний компонент парламентаризму.

Ключові слова: культура парламентаризму, парламент, парламентаризм, парламентська культура, політична культура.

The problem of political and parliamentary culture has been analyzed. It has been proved that parliamentary culture represents an important non-institutional component of parliamentarism.

Key words: the culture of parliamentarism, parliament, parliamentarianism, parliamentary culture, political culture.

Сучасне розуміння парламентаризму як складного та багатоаспектного суспільно-політичного явища базується на комплексі інституціональних та неінституціональних компонентів. У розрізі проблематики дослідження серед таких компонентів (політичної психології та свідомості, ідей і політичної ідеології, поведінки та політичної культури) цікавим є концепт політичної культури як найбільш стійкого та значущого неінституціонального фактора суспільно-політичного розвитку.

Неінституціональні компоненти політики вдосконалюються доволі повільно, і цей поступ лише опосередковано залежить від норм писаного права. А це, у свою чергу, створює підстави для хибних висновків щодо незначущості чи “другорядності” культурної складової у здійсненні державного владарювання. Утім, саме вона нарівні з іншими чинниками складає основу природного права, тобто уяви людини про базові цінності існування людського соціуму.

Дослідники парламентаризму віддають явну перевагу політико-правовим інститутам, тобто інститутам політичних партій, виборів, парламентських фракцій, комітетів тощо. Лише в поодиноких працях, зокрема російських учених Н. Бірюкова та В. Сергеева [3] аналізується питання глибинних факторів у діяльності парламентів. Відтак, учені інколи потрапляють в “інституціональні пастки”, намагаючись з’ясувати сутність проблемних питань у функціонуванні народного представництва за наявності всіх формально визнаних критеріїв.

Натомість суспільствознавці приділяють значну увагу феномену політичної культури. У 1950-ті – 60-ті рр. традицію дослідження політичної культури започаткували американські вчені Г. Алмонд та С. Верба, які спирались на вже детально на той час опрацьовані біхевіористські концепції та сконцентрували увагу на моделях політичних орієнтацій. У подальшому було запропоновано десятки різних визначень наведеного феномену (Л. Даймонда, Д. Дівайна, Л. Дітмера, Л. Пая, Н. Петро, А. Рештера, У. Розенбаума, Е. Шиллза та ін.), які загалом можна звести до ціннісно-психологічних і суто поведінкових аспектів політичної діяльності.

Утім саме для даного випадку слушним видається розхожий вислів стосовно того, що “кількість не переросла в якість”. Російський дослідник К. Завершинський з цього приводу слушно зауважує, що “такого роду “методичний плюралізм” нерідко сприймається в якості індикатора переходу на принципово новий ступінь в осмисленні політичної культури, ... але на практиці ситуація з дослідженням політико-культурних феноменів ще далека від продуктивної “творчої еволюції” [5, с. 19]. Таке становище речей, у свою чергу, спонукає дослідників повернутися до повторного прочитання класиків теорії політичної культури.

Метою роботи є уточнення сутності парламентської культури, а також співвідношення між наведеним феноменом і загальною політичною культурою.

Вихідну концепцію політичної культури в середині 50-х рр. ХХ ст. запропонував американський учений Г. Алмонд у роботі “Порівняння політичних систем”, який у зв’язку зі спробою розробити класифікацію для порівняння політичних систем зазначав: “Кожну політичну систему включено до конкретної моделі орієнтацій на політичні дії. Це доречно назвати політичною культурою” [15, с. 392–393].

У сучасному суспільствознавстві, з посиланням на роботу Г. Алмонда та його співвітчизника С. Верби “Громадянська культура”, розрізняють три типи політичної культури: 1) “парохіальну (“патріархальну”), що характеризується повною відсутністю у населення знань про політику та повним відособленням від неї; 2) “підданську”, що визначається пасивною політичною поведінкою та винятковою орієнтацією на пануючі цінності; 3) “партисипаторну” (раціонально-активістську), що позначається активною політичною участю індивідів у політичному житті [16, с. 12–13].

Суто формально лише останній тип характеризує як демократичну політичну культуру, так і демократичне врядування взагалі. Але водночас слід зауважити, що в такому контексті політична культура позначає ідеальні відносини між індивідом, суспільними групами та державою. Деякі дослідники безрезультатно намагаючись прив’язати наведену модель до політичного життя окремих країн, змушені визнати абстрактність запропонованої формули. Окрім того, далеко не всі дослідники погоджуються з наявністю тісного взаємозв’язку між політичною культурою та політичними інститутами і процесами.

Л. Дітмер та Х. Ейлау, наприклад, при цьому вказують на складність (а в деяких випадках і на неможливість) визначення стану політичної культури в певному соціумі емпіричними шляхом, відтак, говорячи про однобічну залежність методології Г. Алмонда від біхевіоризму [2, с. 39]. У “Короткому оксфордському політичному словнику” наголошується на тому, що одним з принципових заперечень проти політичної культури є те, що її можна використати, як “усіякий мотлох” для вияснення всього, чого не можна пояснити ніяким іншим способом. Отже, начебто пояснюючи все, політична культура насправді пояснює дуже мало” [6, с. 524].

До того ж, навіть з урахуванням наведених вище абстракцій повноцінна “активістська” політична поведінка може завдати шкоди і суспільствам з розвиненими традиціями демократичного врядування. Потужна мобілізація політичної участі досить часто супроводжується такими негараздами, які, за твердженням багатьох дослідників, навіть домінують над позитивними якостями. Зокрема, така стимуляція політичного процесу, на відміну від автономної участі й автономної артикуляції суспільних інтересів, несе загрозу подавлення чи викривлення вільних політичних уподобань індивідів. Більш за те, безперервна і активна участь громадян у політичних справах приводить унаслідок так званого “вхідного перенавантаження” політичної системи до непрацездатності політичних інститутів. У всіх західних демократіях, за підрахунками австрійця Х.-Г. Хенріха та американця Дж. Розенау, постійно активну участь у політичному процесі беруть не більше 15 % дорослого населення (*attentive public* – “уважна публіка”, включаючи й професійних політиків) [14, с. 55]. Очевидно, такі показники є оптимальними. Адже будь-яка масова чи “активістська” політична участь указує передусім на нестабільність політичної системи, а не на зрілість демократичного врядування.

Власне Г. Алмонд та С. Верба розглядали концепт політичної культури системно, тобто в тісному зв’язку з політичною участю та суспільно-політичними процесами. Вони, зокрема, до описаних ідеальних типів додали ще й найбільш прийнятний для них концепт “громадянської політичної культури”. Така культура, як указують співавтори поняття, є загалом культурою участі, але їй також властиві елементи культури “парафіянина” та “підданого”. Носії подібного культурного комплексу вважають політичну участь осмисленою та доцільною, але, як правило, в політичному житті участі не беруть. Як стверджують автори, для таких індивідів політична участь “не є ні основним їхнім заняттям у вільний час, ні головним джерелом задоволення, радощів і хвилювань” [2, с. 605]. Але, на їх думку, в такому становищі речей немає жодної загрози демократичному врядуванню, якщо громадяни зберігають віру в можливість “втрутитися” в разі потреби в політичне життя [2, с. 606].

Наведене зауваження доволі точно передає сучасний стан політичної культури та її вплив на систему політичного представництва та культуру парламентаризму.

Але на сьогодні поки що остаточно невизначеним залишається питання взаємозв’язків демократичної політичної культури з інституціональним дизайном демократичного врядування. У руслі “культурологічної концепції” суспільного розвитку, основи якої було закладено Г. Алмондом та С. Вербою, наявність у суспільстві певної сукупності спільних для більшості громадян установок й цінностей вважається чи не найсуттєвішим фактором забезпечення ефективного функціонування демократії. “Демократія потребує демократів”, – так категорично заявляє Р. Дарендорф [4, с. 77]. Образно кажучи, як культура визначає й зумовлює певні норми та правила поведінки в різних сферах життя та життєвих ситуаціях, так і політична культура визначає й зумовлює норми поведінки й “правила гри” в політичній сфері.

Проте на сьогодні наведені силогізми вже не видаються такими однозначними. У світлі сучасних політичних трансформацій велику актуальність набувають положення щодо можливості побудови демократичного суспільства людьми, які за своїми переконаннями не є демократами (Б. Баррі, Д. Растроу та ін. [12, с. 6]), а також щодо того, що “громадянська культура може бути скоріше наслідком, аніж причиною демократизації” (Б. Чанг [17, с. 110]).

Для розуміння суті зазначеної проблеми доволі важливим є й той беззаперечний факт, що органи державної влади (у нашому випадку – парламенти) здійснюють зворотний вплив на розвиток політичної культури громадян, передусім, її правової частини (“правова культура”). Процес формування правосвідомості та правової культури здійснюється засобом інтеріоризації (засвоєння індивідом створених суспільством соціально-культурних і культурно-правових норм, цінностей, настанов, уявлень, стереотипів і перетворення їх в особисті переконання) та екстеріоризації (процесу переходу дій із внутрішньої “згорнутої” форми у форму розгорнутої дії, тобто перетворення досвіду особистості в дії, в поведінку, яка виступає як елемент цілісного механізму правосвідомості й правової культури) [10, с. 62–63].

Діяльність органів державної влади прямим чином відбивається й на суто політичних устремліннях громадян. Так, зокрема, недостатня ефективність чи навіть корумпованість представників органів державної влади адекватно приводить до наростання політичної апатії та суто споживацьких мотивів у політичних орієнтаціях індивідів. Властиві перехідним суспільствам політична нестабільність і невизначеність “правил гри” лише посилюють наведені тенденції. До того ж, згідно з аналізом французького вченого Н. Рулана, властиве таким суспільствам запозичення чужого права в багатьох випадках може призвести до так званої “юридичної декультуризації” (колишне право відкидається, правова культура руйнується тощо) [13, с. 194–196].

Своєрідну рису в дискусії щодо взаємозв’язків політичної культури та демократичного врядування підвели знані західні дослідники демократичних процесів А. Пшеворський, Х. Чейбул та Ф. Лімонджи, які в

роботі “Культура і демократія” вказують на те, що “суть проблеми полягає в такому: чи можуть демократичні інститути функціонувати в будь-якому культурному середовищі?” [11, с. 154]. Вони вважають, що категоричної відповіді на поставлене питання просто не може бути, адже “існуючі думки є вельми суперечливими”, а “переконливих доказів на користь того чи іншого підходу замало” [Там же].

Утім, за будь-яких умов культурний елемент складає сутнісну основу політичних інститутів та демократичного врядування, забезпечуючи їх смислову значущість та інструментальну доцільність. У цьому сенсі корисно простежити еволюцію “творчого” розуміння демократії від 30-х рр. ХХ ст. й до сьогодення. Так, зокрема, Дж. Александер, який є почесним професором Йельського університету, слушно наголошує на тому, що культурний та інституціональний простір знаходяться в тісному взаємозв’язку, і сукупно вони чинять значний вплив на здійснення політики [1, с. 8].

За допомогою наведених підходів можна проаналізувати й феномен парламентської культури чи культури парламентаризму. Він, звичайно, залежить від стану політичної культури певного соціуму, але не жорстко детерміновано, а опосередковано (зазначаючи впливів феномену корпоративної культури). Відтак, з урахуванням зазначеного, мова в цьому відношенні має йти передусім про поведінку окремих внутрішньопарламентських угруповань відповідно до усвідомлення ними певних корпоративних правил (правил організації) і лише на цій основі – про норми спілкування депутатів. Культура організації, за визначенням британських соціологів Т. Лоусона та Д. Геррода, це “цінності, уявлення та норми, що властиві конкретній організації та визначають порядок і стиль взаємодії її учасників з метою досягнення спільних цілей” [7, с. 195]. Причому, погоджуючись з наведеним вище тлумаченням Б. Чанга, дії вказаних угруповань лише частково спричиняються загальноновизнаними правилами та стереотипами.

Феномен корпоративної культури, згідно з П. Петровським, значною мірою впливають засилля вертикальних чи “ієрархізованих” відносин, а також низький рівень майстерності демократичного спілкування працівників публічного врядування” [9, с. 33]. У цьому сенсі доволі важливими є й з’ясування питання, яке місце в діяльності парламентів відводиться цінностям та інтересам. Як зауважують Н. Бірюков та В. Сергеев, “цінності – це основа аргументації в політичних дебатах, а політичні дебати – основний субстрат парламентської діяльності” [3, с. 72]. Проте, за нашою оцінкою, у демократичних країнах внутрішньопарламентський діалог ведеться переважно на основі інтересів, а корпоративні інтереси певною мірою викривляють і самі цінності, вихолощуючи з них ідеологічну складову.

Саме останніми обставинами можна принаймні частково пояснити надмірну конфліктність і водночас певну невизначеність міжфракційних відносин у Верховній Раді, а також відірваність свідомості еліти (до якої з деякою долею умовності можна віднести й увесь депутатський корпус) від настроїв в українському соціумі, деяку безвідповідальність й агресивну тоталітарність поведінки представників. Разом з тим, фактор корпоративної “парламентської” культури є настільки значущим у поведінці парламентаріїв, що нерідко він навіть домінує над загальними цінностями та стереотипами (наприклад, відверте порушення парламентаріями парламентської етики та конституційних норм під час голосування “не помічається” їхніми колегами, які таким чином отримують “карт-бланш” на власні тотожні дії).

Відтак, виходячи з наведених вище аргументів, парламентську культуру можна визначити як сукупність сталих моделей (форм) політичних орієнтацій і поведінки, що виходять з корпоративних інтересів і значною мірою впливають на функціонування суб’єктів парламентського процесу.

Часткову відірваність стану культури парламентаріїв від загальної політичної культури неможливо пояснити однозначно. Відомо, що загалом невисокі оцінки діяльності Верховної Ради України в цілому значною мірою залежать від поведінки самих парламентаріїв (відповідні соціологічні викладки не є предметом даного дослідження). Уже традиційно український парламент і парламентаризм у цілому характеризуються громадянами на кшталт того, що “парламентаризм – це балаканина”, “парламентарі – це олігархи, які далекі від народу” тощо. Відтак, комунікаційний процес розповсюдження “цінностей” парламентської культури відзначається доволі слабкою потужністю (що з огляду на відверто демонстровану своерідність парламентської культури у Верховній Раді можна оцінити загалом як позитивне явище). З іншого боку, доволі виразною є й тенденція неузгодження політичної поведінки українських парламентаріїв із загальним станом політичної культури (що загалом слід оцінити як негативне явище).

Наведені положення та аргументи, у свою чергу, зайвий раз вказують на недоцільність детального правового унормування поведінки окремих парламентаріїв і парламентських угруповань. Утім, питання правового регулювання деяких аспектів наведених відносин має стати предметом окремого дослідження.

Література:

1. *Александер Дж.* Власть, политика и гражданская сфера / Дж. Александер ; [пер. с англ. М. В. Горностаевой] // Социологические исследования. – 2009. – № 10. – С. 3–17.
2. *Алмонд Г.* Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций / Г. Алмонд ; [пер. с англ. М. М. Комалова] // Антология мировой политической мысли. – М., 1997. – Т. 2. – С. 591–610.
3. *Бирюков Н.* Парламентская деятельность и политическая культура / Н. Бирюков, В. Сергеев // Общественные науки и современность. – 1995. – № 1. – С. 66–75.
4. *Дарендорф Р.* У пошуках нового устрою : лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. / Р. Дарендорф ; [пер. з нім. А. Орган]. – К. : ВД Києво-Могилян. акад., 2006. – 109 с.

5. *Завершинский К. Ф.* Когнитивные основания политической культуры: опыт методологической рефлексии / К. Ф. Завершинский // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 19–30.
6. Короткий оксфордський політичний словник / [пер. з англ. В. Сидорова та ін.] ; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К. : Основи, 2005. – 789 с.
7. *Лоусон Т.* Социология. А-Я : [словарь-справочник] / Т. Лоусон, Дж. Гэррод ; [пер. с англ. К. С. Ткаченко]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 608 с.
8. *Петро Н.* О концепции политической культуры, или основная ошибка советологии / Н. Петро // Полис. – 1998. – № 1. – С. 36–51.
9. *Петровський П. М.* Гуманітарна складова сучасної адміністративної культури / П. М. Петровський // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ, 2008. – Вип. 3. – С. 27–35.
10. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : [монографія] / [Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.]. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
11. *Пшеворский А.* Культура и демократия / А. Пшеворский, Х. А. Чейбуб, Ф. Лимонджи ; [пер. с англ. В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина] // Теория и практика демократии : избр. тексты. – М., 2006. – С. 154–162.
12. *Растоу Д. А.* Переходы к демократии : попытка динамической модели / Д. А. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
13. *Рулан Н.* Юридическая антропология : учеб. для вузов / Н. Рулан ; [пер. с фр. Л. П. Данченко, А. И. Ковлер, Т. М. Пиняльвер, О. Э. Залогина] ; отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА, 1999. – 310 с.
14. *Хенрих Х.-Г.* Но на чужой манер хлеб русский не родится / Х.-Г. Хенрих // Диалог. – 1993. – № 2. – С. 54–56.
15. *Almond G.* Comparative Political System / G. Almond // Journal of Politics. – 1956. – № 18. – P. 391–409.
16. *Almond G.* The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. Almond., S. Verba. – Princeton : Princeton Univ. Press, 1963. – 563 p.
17. *Zhang B.* Corporation, Totalitarianism and Transitions to Democracy / B. Zhang // Comparative Political Studies. – 1994. – Vol. 27. – № 1. – P. 99–107.

Надійшла до редколегії 16.09.2010 р.